



Kärkkäinen Mikko

Kiusaaminen päiväkodissa ja sen vaikutus lasten syrjäytymiseen

Kandidaatin tutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Varhaiskasvatuksen koulutus
2020

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Kiusaaminen päiväkodissa ja vaikutus lasten syrjäytymiseen (Mikko Kärkkäinen)

Kirjallisuuskatsaus, 27 sivua, 0 liitesivua

Toukokuu 2020

Tämä kuvaileva kirjallisuuskatsaus keskittyy varhaiskasvatusikäisten lasten väliseen kiusaamiseen. Tutkimuksen tavoitteena on löytää vastauksia siihen mitä kiusaaminen on lasten keskuudessa. Tutkimuksessa perehdytään myös kiusaamisesta johtuvaan syrjäytymiseen sekä siihen kuinka kiusaaminen vaikuttaa syrjäytymiseen. Varhaiskasvatuksessa pyritään lähestymään yleensä kaikkia asioita vahvuuksien kautta, positiivisella asenteella sekä leimaamatta ketään, joten myös kiusaamista ja syrjäytymistä lähestytään uudemman tutkimuksen perusteella esimerkiksi yhteenkuuluvuuden tunnetta vahvistamalla. Siksi myös yhteenkuuluvuutta käydään tutkimuksessa läpi.

Tulosten mukaan kiusaamisesta tapahtuu jopa jo 3-vuotiaiden ryhmissä päiväkodissa. Kiusaamisen määritelmä on hieman elänyt vuosien varrella ja nykyään kiusaamiseksi määritellään toistuva ja tahallinen toisen ihmisen loukkaaminen joko fyysisesti tai henkisesti. Määritelmään on lisätty myös vallankäytön ja ryhmäilmiön läsnäolo. Syrjäytyminen puolestaan on prosessi, jonka aiheuttaa torjunnan, arvottomuuden tunteen sekä epäonnistumisen tunteen yhteisvaikutus. Syrjäytyminen on vakava yhteiskunnallinen ongelma.

Avainsanat: kiusaaminen, syrjäytyminen, yhteenkuuluvuus, varhaiskasvatus

Tarina lumiukosta

”Se oli meidän pihalla. Ja sitten se lumiukko oli tosi värikäs. Sitten se oli tosi ihana. Ja sitten se kertoo myös sydäimestä. Se sydän oli punainen ja sitten se sydän oli yhdessä maassa ja sitten se oli Ruotsi ja sitten se kertoo siitä toisesta sydäimestä. Toinen sydän on sininen. Sitten se sininen sydän meni toisen sydämen kanssa kouluun.”



Kerttu 4v.

Sisältö

1	Johdanto	5
2	Tutkimuksen lähtökohdat.....	7
3	Lainopillinen näkökulma kiusaamiseen	9
4	Kiusaamisesta, syrjäytymisestä ja kuuluvuudesta aiemmin kirjoitettua	11
5	Kiusaamisen määrittely lapsen näkökulmasta.....	13
5.1	Mikä aiheuttaa kiusaamista?	16
5.2	Kiusaamisen sukupuolieroista	17
5.3	Kasvattajan rooli.....	17
6	Syrjäytyminen ilmiönä lapsen näkökulmasta	19
7	Yhteenkuuluvuuden tärkeys kiusaamisen näkökulmasta varhaiskasvatuksessa	21
8	Yhteenveto ja johtopäätökset	23
	Lähteet	26

1 Johdanto

Ajatus tästä aiheesta lähti liikkeelle pienestä keskustelusta kotimme portailla oman esikoislapseni kanssa päiväkotiuuran alkutaipaleella syksyllä 2019. Tuolloin hän kertoi, ettei hänellä ollut ystäviä tai kavereita päiväkodissa. Se luonnollisesti herätti suuria tunteita minussa isänä. Kyseisessä tapauksessa ei kuitenkaan ollut kyse kiusaamisesta eikä poissulkemisesta, eikä näitä termejä edes sivuttu keskustelussa. Näin jälkikäteen ajattelen, että kyse oli yhteenkuuluvuuden tunteen puutteesta, joka johtui siitä seikasta, että hän oli aloittanut uutena lapsena ryhmässä, joka oli jo muodostunut ja muodostettu aikaisemmin. Vastaavanlainen tilanne on aivan tavallinen päivittäin eteen tuleva tilanne, jossa ei olla vielä opittu muodostamaan kaverisuhteita suuntaan eikä toiseen, mutta lapsi kuitenkin lähes välittömästi tunsi itsensä yksinäiseksi päiväkodissa. Mikä saa lapsen tuntemaan yksinäisyyden tunnetta päiväkodissa? Tunteeko hän tällöin itse olevan poissuljettu tai jopa kiusattu, mutta ei osaa vielä sanallistaa olotilaansa paremmin, kuin kertomalla aikuiselle, että hänellä ei ole ystäviä? Tällaisissa tilanteissa varhaiskasvatuksen henkilökunnalla on suuri vastuu sekä velvollisuus näyttää mallia, tukea lasta ja opettaa kuinka ryhmässä toimitaan ja kuinka kanssaihmiset otetaan huomioon niin lasten kuin aikuistenkin keskuudessa. Näistä lähtökohdista lähden siis tarkastelemaan kirjallisuutta. Pääpaino kirjallisuuskatsausta tehtäessä on pienten lasten välisessä kiusaamisessa. Lisäksi tutkimuksessa perehdytään kiusaamisen johdosta tapahtuvaan syrjäytymiseen, sillä halusin tutkia voiko sitä tapahtua jo päiväkodissa. Halusin tuoda esille myös lainsäädöllisen puolen kiusaamisesta, sillä ihmettelen suuresti sitä kuinka paljon kiusaamista tuntuu olevan, siihen nähden, että se on lailla kiellettyä.

Kiusaamista tapahtuu nykyään kaikkialla; työpaikoilla, urheilupaikoilla, koulussa, vapaa-ajalla ja valitettavasti myös päiväkodissa pienten lasten keskuudessa. Mistä kiusaamisen kulttuuri kumpuaa maailmaamme? Onko kiusaamisen koodi kirjoitettu geeneihimme? Onko elämä jo päiväkodissa Survival of the fittest-tyylistä taistelua paikoista ravintoketjun huipulla ja opitaanko tämä tyyli vanhemmiltamme, opettajiltamme, kavereiltamme vai opettaako yhteiskunta meitä kiusaamaan ja syrjimään toista kanssaihmistä?

Kiusaamiseen päiväkodeissa on suhtauduttu vielä 2000-luvun alussa ja jopa 2010-luvun vaihteessa vähättelevästi ja jopa kieltäen sen olemassaolo, jos ei kokonaan, niin ainakin omassa päiväkodissa ja/tai kunnassa. Repo (2015) kirjoittaa, että Sosiaali- ja terveysministeriön rahoit-

taman hankkeen lomassa, vuosina 2009-2010 laaditun kiusaamisen ehkäisyn ohjeissa päiväko-deille, eräs koulukiusaamisen tutkija oli todennut “hankkeen ajatuksen olevan kiva, mutta pien-ten lasten “kiusoittelu” ei täytä kiusaamisen määritelmiä eikä näin ollen ole kiusaamista”. Onko maailma mennyt kymmenessä vuodessa tosiaan näin paljon eteenpäin, että tällainen kommentti vaikuttaa todella vanhanaikaiselta?

Varhaiskasvatuksen tehtävä on edistää lasten tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta ja ehkäistä syr-jäytymistä (OPH, 2019). Tällaiset yllä kuvailemani tilanteet lasten, heidän vanhempiansa sekä varhaiskasvatushenkilökunnan välillä ovat lähes jokapäiväisiä tilanteita, kun lapset leikkien lo-massa ja niiden vaihtuessa, jopa useita kertoja lyhyen ajan sisään, saattavat helposti käyttäytyä epäsovinnaisesti toistensa keskuudessa. Henkilökunnan täytyy kuunnella herkällä korvalla las-ten puhetta sekä tarkkailla päiväkotiarkea samalla sekä tilanteen ulkopuolelta sekä myös toi-saalta puuttuen tilanteisiin, jos siihen osoittautuu tarvetta. Henkilökunnan sekä vanhempien omilla toimilla aikuisten keskuudessa on myös suuri vastuu, sillä lapsi huomaa helposti käyt-täytymismalleja ja matkii niitä meiltä aikuisilta.

Tutkimuksessa käsitellään syrjäytymistä, joten on mielestäni yhtä lailla tärkeää käsitellä myös yhteenkuuluvuutta sekä yhteenkuuluvuuden tunnetta varhaiskasvatuksen piirissä olevien lasten näkökulmasta katsoen. Lapsilla on oikeus kuulua ryhmään ja tuntea yhteisöllisyyttä, linjaa Var-haiskasvatussuunnitelman perusteet 2018 (OPH, 2019).

2 Tutkimuksen lähtökohdat

Tämä tutkimus on rajattu nimenomaan varhaiskasvatuksessa tapahtuvaan kiusaamiseen lasten keskuudessa ja siitä mahdollisesti johtuvaan syrjäytymiseen varhaiskasvatuksen piirissä. Pääkäsitteeksi on valittu kiusaaminen ja lähikäsitteiksi syrjäytyminen sekä yhteenkuuluvuus. Tutkimuksen edetessä nämä kolme käsitettä ikään kuin sulautuvat toisiinsa erottamattomasti toisiinsa.

Kiusaamisen Elo ja Lamberg (2018) ja Repo (2015) määrittelevät toistuvaksi ja tietoiseksi toisen ihmisen loukkaamiseksi. Heidän mukaansa kiusaamisen määritelmään voidaan lisätä myös vallankäytön ja ryhmäilmiön läsnäolo. Rajaan tutkimusta kysymyksillä kuten: Mitä kiusaaminen tarkalleen ottaen on? Miksi sitä tapahtuu? Mikä saa aikaan kiusaamista? Miksi kiusaaminen on kiellettyä? Voiko kiusaaminen johtaa syrjäytymiseen jo varhaiskasvatuksessa? Tutkimuksessa edetessä esille nousi englanninkielinen termi ”belonging”, joka voidaan vapaasti suomenistaa muotoon kuuluvuus tai yhteenkuuluvuus. Belonging-sanan sisälle kuuluu myös suomenkielinen termi yhteenkuuluvuuden tunne, joten tulen käyttämään tutkimuksessa näitä kaikkia termejä.

Tutkimusmateriaalia päiväkodissa tapahtuvasta syrjäytymisestä löytyy verrattain vähän, joten aiheeni on tältä osin tärkeä sekä myös omastani mielestäni kiinnostava. Tutkimuksessa käytettiin muun muassa Google Scholaria, EBSCO:a ja kirjaston palveluita ja hakusanoina on käytetty suomen- ja englanninkielisiä sanoja liittyen kiusaamiseen ja syrjäytymiseen varhaiskasvatuksessa ja päiväkodissa. Kiusaamista kouluissa on tutkittu paljonkin ja tutkimusmateriaalia löytyi paljon sekä suomeksi että englanniksi. Yksi ongelma olikin se, että saatiin eriytettyä koulumaailmaan ja varhaiskasvatukseen liittyvät tutkimukset toisistaan. Myös se aiheutti hankaluuksia, että varhaiskasvatuksella tarkoitetaan eri maissa eri ikäisiä lapsia. Tässä tutkimuksessa keskityttiin 0-6-vuotiaisiin lapsiin.

Varhaiskasvatuksen piiriin sijoittuvaa kiusaamista on tutkittu vasta oikeastaan tämän vuosikymmenen puolella, joten myös käyttämäni tutkimuskirjallisuus ja artikkelit ovat pitkälti 2010-luvulta. Tiedot ovat siis mielestäni kohtalaisen tuoreita. Tämä seikka puhuu vahvasti tutkimuksen luotettavuuden puolesta. 2000-luvun vaihteeseen sijoittuvat lähteet ovat kyllä jo 20 vuotta vanhoja, mutta näen niiden olevan silti olennainen osa tutkimusta, sillä ne kartoittavat päiväkodissa tapahtuvan kiusaamisen tutkimushistoriaa. Tässä tutkimuksessa tutkimustapana käytettiin kuvailevaa kirjallisuuskatsausta, joka tarkoittaa tietyn aiheen yleiskatsausta ilman tiukkoja

ja tarkkoja sääntöjä (Salminen, 2011). Tutustumalla kirjallisuuteen sekä omia kokemuksiani hyödyntäen aiheekseni muodostui siis varhaiskasvatuksen piirissä tapahtuva kiusaaminen. Tutkimuksen edetessä myös syrjäytyminen ja yhteenkuuluvuus nousivat tärkeiksi käsitteiksi. Kirjallisuuteen perehtymällä tutkimuksen otsake muotoutui sellaiseksi kuin se nyt on ja tutkimuskysymys asettui muotoon:

- Miten lasten välinen kiusaaminen määrittyy varhaiskasvatuksessa?

Tutkimuksen päätavoitteena oli pyrkiä ymmärtämään, olemassa olevaa kirjallisuutta hyödyntäen sekä omaa pohdintaa harjoittaen, päiväkodissa tapahtuvaa lasten välistä kiusaamista. Kiusaamista tutkimalla tutkimuksen lähikäsitteiksi muodostuivat kiusaamisesta johtuva syrjäytyminen, koska koin sen mielenkiintoiseksi ja aiheeseen läheisesti liittyväksi tutkimuskohteeksi sekä yhteenkuuluvuuden päiväkodissa, koska tutkimukseni perusteella kiusaamista ja syrjäytymistä pyritään ehkäisemään yhteenkuuluvuuden tunteen tietoisella lisäämisellä. Jatkotutkimuksessa olisi hyvä käsitellä tarkemmin sitä, miten kiusaamista päiväkodeissa voitaisiin ehkäistä mahdollisimman tehokkaasti. Voitaisiin tehdä esimerkiksi kysely, jonka avulla tutkittaisiin kiusaamista päiväkodissa kohdanneita aikuisia ja verrataan kuinka he ovat pärjänneet elämässä verrattuna niihin, jotka eivät ole kohdanneet kiusaamista.

Kirjallisuuskatsauksen tehtävänä on Alangon (2019) mukaan muun muassa tutustua käsillä olevaan ilmiöön, antaa käsitteitä ja näkökulmia aiheesta sekä ohjata rajaamaan tutkimuskysymykset. Oma kandidaatin tutkimukseni on kuvaileva kirjallisuuskatsaus, jota Salminen (2011) yleisesti luonnehtii yleiskatsaukseksi ilman tiukkoja ja tarkkoja sääntöjä. Tutkimukseni on laadullinen eli kvalitatiivinen tutkimus, joka on Alangon (2019) mukaan menetelmä, jossa pyritään ymmärtämään jotain ilmiötä kirjallisuuden perusteella. Kiviniemi (2018) kutsuu laadullista tutkimusta myös prosessiksi. Tämäkin prosessi kehittyi pidemmälle ja sai tarkempia rajoituksia, kun pääsin paremmin käsiksi aiheesta kirjoitettuun kirjallisuuteen. Alasuutari (2011) puolestaan toteaa, että laadulliselle tutkimukselle on luonteenomaista, että tutkittavaa ilmiötä tarkastellaan monesta eri näkökulmasta ja jokainen itsestään selväkin näkökulmakin problematisoidaan.

3 Lainopillinen näkökulma kiusaamiseen

Lainopillinen näkökulma kiusaamiseen on tarpeen, sillä säädetyn lain kautta voimme ymmärtää kuinka vakavan asian kanssa toimimme. Jo vuonna 1991 on tehty yleissopimus lastenoikeuksista sopimusvaltioiden kesken, johon myös Suomi kuuluu. Sopimuksen artiklassa 19 (1991) todetaan muun muassa, että sopimusvaltioiden on ryhdyttävä lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin, sosiaalisin ja koulutuksellisin keinoin suojelemaan lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkisesti väkivallalta, vahingoittamiselta ja pahoinpitelyltä. Myös varhaiskasvatuslain mukaan (L540/2018): ”lasta tulee suojata väkivallalta, kiusaamiselta ja muulta häirinnältä.” Varhaiskasvatuslaki toimii ohjenuorana kaikille varhaiskasvatuksen parissa työskenteleville opettajille, hoitajille sekä muulle henkilökunnalle, jotta lapsi saisi parhaan mahdollisen kasvatuksen. Varhaiskasvatuslaissa (L540/2018) todetaan, että varhaiskasvatuksen tavoitteena on muun muassa varmistaa terveellinen ja turvallinen varhaiskasvatusympäristö, kehittää lapsen yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja, mahdollistaa myönteiset oppimiskokemukset ja edistää jokaisen lapsen iän ja kehityksen mukaista kokonaisvaltaista kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia.

Lapsi, joka osallistuu esiopetukseen, kuuluu sen ajan perusopetuksen piiriin, eli noin neljä tuntia päivässä (Perusopetuslaki, 1998). Kun lapsi kuuluu perusopetuksen piiriin, lapseen kohdistuu perusopetuslaki. Perusopetuslain ja Esiopetuksen suunnitelmien perusteiden (1998; OPH, 2016) mukaan *”Koulun opettajan tai rehtorin tulee ilmoittaa tietoonsa tulleesta koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta niihin syyllistyneen ja niiden kohteena olevan oppilaan huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle.”* On siis olemassa lainopillinen peruste, että kiusaamiseen puututaan heti kun se tulee tietoon.

Opetushallituksen (2016) määräyksen mukaan Esiopetuksen opetussuunnitelmien perusteet (myöhemmin ESIOPS) puolestaan rohkaisee lapsia hakemaan aikuisen apua kiusaamista kohdatessaan. ESIOPS:in (2016) mukaan opetuksen järjestäjän täytyy laatia myös suunnitelma, jotta lapset saadaan suojattua kaikenlaiselta väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä (OPH, 2016).

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (OPH, 2019) puolestaan ohjaa suojaamaan lapsia *”väkivallalta, kiusaamiselta ja muulta häirinnältä suunnitelmallisen ennaltaehkäisemisen sekä väkivallan puuttumisen avulla.”* Pienten, eli 0-6 vuotiaiden, lasten kohdalla pyritään siis entistä enemmän jo ennaltaehkäisevään työhön, jotta kiusaaminen ja muu vastaava häiriökäyttäytyminen

nen saataisiin kitkettyä pois jo ennen kuin se ehtii alkamaan. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (OPH, 2019) mukaan varhaiskasvatuksessa linjataan, että kiusaamista, rasismia tai väkivaltaa ei hyväksytä missään muodossa eikä keneltäkään. Tämä luonnollisesti tarkoittaa myös varhaiskasvatuksen piirissä työskenteleviä aikuisia, ei pelkästään lapsia. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden eli VASU:n osioissa ”Hyvinvointi, turvallisuus ja kestävä elämäntapa” kiusaamisesta kerrotaan muun muassa seuraavaa: ”lasta tulee väkivallalta, kiusaamisesta ja muulta häirinnältä”, ”kiusaaminen tunnistetaan, siihen puututaan ja sitä ehkäistään...” sekä ”häirintä-, kiusaamis- ja väkivaltatilanteista keskustellaan...”(OPH, 2019). Näistä useista kiusaamisen ehkäisemiseen liittyvistä päätöksistä selviää, että opetushallitus on ottanut hyvin selkeän linjan ehkäistäkseen kiusaamista ja muuta häiriökäyttäytymistä jo päiväkodista lähtien. VASU:ssa(OPH, 2019) kerrotaan myös, että on jokaisen päiväkodin ja kunnan tehtävä itse paikallisesti päätettävä kuinka kiusaamista ja muuta häiriökäytöstä ehkäistään ja miten siihen puututaan (OPH, 2019).

4 Kiusaamisesta, syrjäytymisestä ja kuuluvuudesta aiemmin kirjoitettua

Kiusaamisesta, syrjäytymisestä sekä niiden vaikutuksista ihmiselämään on kirjoitettu todella paljon. Onhan kyseessä vakava yhteiskunnallinen pulma. Vastaavasti kiusaamisesta ja syrjäytymisestä varhaiskasvatusympäristössä on kirjoitettu huomattavasti vähemmän. Erilaisissa kasvatusalan artikkeleissa ja painetussa kirjallisuudessa puhutaan paljon tietysti kiusaamisen ehkäisystä, sillä onhan varhaiskasvatuksen yksi tehtävistä (OPH, 2019) edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta sekä ehkäistä syrjäytymistä.

Suomessa ensimmäisiä kiusaamista ja syrjäytymistä päiväkodissa käsitteleviä kirjoituksia on Laineen (1998) kasvatus -lehteen kirjoittama artikkeli ”Alkaako toveripiiristä syrjäytyminen jo päiväkodissa?” Artikkelissaan Laine (1998) toteaa torjutuksi ja/tai kiusatuksi tulemisen olevan erityisen suuri riski kokea syrjäytymisen tunnetta sekä syrjäytyä päiväkodin vertaisryhmästä. Muiden päiväkotilasten aktiivinen torjunta, syrjintä ja kiusaaminen aiheuttaa Laineen (1998) mukaan erityisen suuren riskin lapsen kehitykselle.

Volk, Camilleri, Dane ja Zopito (2012) kirjoittavat artikkelissaan mielestäni myös mielenkiintoisesta vaihtoehdosta, joka viittaa alun johdannon ”survival of the fittest”-tyyliseen kamppailuun elämässä. He kirjoittavat ”Is Adolescent Bullying an Evolutionary Adaptation?” -artikkelissa kiusaamisen johtuvan ainakin osittain evoluution mukanaan tuomasta mukautumisesta. Volkin ja kumppaneiden (2012) mukaan kiusaamista voi aiheuttaa joissakin tapauksissa kiusaajan saama eräänlainen etu voimasuhteissa, jota kiusaaja saa kiusatessa. Lisäksi Volk ym. (2012) kirjoittaa kiusaamisen perinnöllisyydestä liittämällä kiusaamisen temperamentista, persoonallisuudesta ja yleisestä aggressiivisuudesta johtuvaksi ilmiöksi.

Kirjassa school bullying: New theories in context (Schott ja Sondergaard, 2014) kiusaaminen nähdään monien erilaisten tekijöiden summana eikä pelkästään esimerkiksi aggressiivisuutena. Siihen vaikuttavat muun muassa koulun työntekijät, vanhemmat ja kulttuuri.

Tutkimani perusteella kiusaamiseen sekä siitä johtuvaan syrjäytymisvaaraan päiväkotimaailmassa on herätty vasta tämän vuosituhatosen puolella ja tarkemmin ottaen 2010-luvun alussa. Kirves ja Stoor-Grenner (2010a; 2010b) ovat kirjoittaneet aiheesta kaksikin teosta: Kiusaavatko pienetkin lapset sekä Kiusaamisen ehkäisy varhaiskasvatuksessa. Molemmat julkaisut liittyvät Mannerheimin Lastensuojeluliiton sekä Folkhälsanin toteuttaman ja sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamaan hankkeeseen Kiusaamisen ehkäisy alle kouluikäisten parissa. Hanke toteu-

tettiin vuosina 2009-2010. Teoksissa perehdytään muun muassa siihen, mitä kiusaaminen varhaiskasvatuksessa on, mikä lasketaan kiusaamiseksi ja mikä on vain normaalia välien selvittyä sekä kuinka paljon kiusaamista varhaiskasvatuksessa esiintyy.

Revon (2015) kirjoittama kirja *Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy* on tässä tutkimuksessa tärkeä teos. Repo oli mukana jo edellä mainitsemissani hankkeissa liittyen kiusaamisen ehkäisyyn. Repo (2015) käsittelee kirjassaan pienten lasten kiusaamista sekä kiusaamisen ehkäisyä omaan tutkimukseensa perustuen, jonka aineiston keruu tapahtui vuosikymmenen vaihteessa 2010, joten näen Revon olevan suomalaisessa varhaiskasvatukseen liittyvässä kiusaamisessa yksi tärkeimmistä asiantuntijoista. Näin ollen hän ja hänen tutkimuksensa ovat tärkeä osa myös tätä tutkimusta.

Päiväkotimaailmaan sijoittuvaa osallisuutta ja kuuluvuutta käsittelee esimerkiksi Juutinen väitöskirjassaan (2018) *INSIDE OR OUTSIDE? Small stories about the politics of belonging in preschools*. Juutinen toteaa tutkimuksessaan (2018), että yhteenkuuluvuus varhaiskasvatusikäisen vertaisryhmässä on jatkuvasti muuttuva ja arjessa muotoutuva ilmiö. Siksi yhteenkuuluvuutta on vaikea tarkastella, koska yhdessä tilanteessa lapsi kokee yhteenkuuluvuutta ja toisessa tilanteessa taas ei. Yhteenkuuluvuutta tässä tutkimuksessa tarkastellaan siksi, koska se liittyy olennaisesti kiusaamisen olemassaoloon päiväkodeissa.

Juutinen on tutkinut yhteenkuuluvuutta päiväkodissa myös aikaisemmassa tutkimuksessaan. Vuonna 2015 julkaistussa tutkimuksessa ”Lasten yhteenkuuluvuuden rakentuminen päiväkotiarjen pienissä kertomuksissa” hän artikkelin nimen mukaisesti tarkastelee lasten yhteenkuuluvuuden rakentumista päiväkodin arkisissa tilanteissa. Juutinen (2015) pohtiikin tutkimuksessaan sitä kysymystä, että pidetäänkö päiväkotiarjen yhteenkuuluvuutta jollakin tavalla itsestään selvyytenä siihen asti, kunnes yhteenkuuluvuuden tunne särkyy jostakin syystä, esimerkiksi kiusaamisen tai ryhmästä pois sulkemisen seurauksena. Tästä syystä myös yhteenkuuluvuuden tunnetta ja yhteen kuuluvuuden politiikkaa on hyvä tarkastella myös omassa kirjallisuuskatsauksessani.

5 Kiusaamisen määrittely lapsen näkökulmasta

Repo (2015) kirjoittaa perusopetuslaissa sekä esiopetuksen opetussuunnitelmassa kiusaamisen määrittelyn pohjautuvan perinteisiin kiusaamisen määritelmiin. Hän kirjoittaa myös kiusaamisen määrittävän turvallisen oppimisympäristön avulla (Repo, 2015). Kiusaamisen, jo vanhahava, klassinen määrittely Boultonin, Olweuksen ja Salmivallin mukaan, Laineen ja Neitolan (2002) toimittamassa kirjassa ”Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä” kuuluu näin: ”Kiusaaminen on systemaattisesti ja toistuvasti tapahtuvaa tahallista tai psykologista aggressiota puolustuskyvytöntä kohtaan”.

Uudempi kiusaamisen määrittely Elon ja Lambergin (2018) sekä Revon (2015) määrittelyn mukaan on, että jostakin teosta kiusaamista tekevät muun muassa teon toistuvuus, tietoisuus, vallankäyttö ja ryhmäilmiö. Kiusaamisen määrittely Revon (2015) mukaan on tärkeää myös siitä syystä, että mahdollisia asiakirjoja laadittaessa saadaan painopiste suunnattua oikeisiin asioihin ja että huomion keskipisteenä olisi kiusaamisen uhrit sekä heidän suojansa. Pienten lasten parissa, eli varhaiskasvatustyössä, Elo ja Lamberg (2018) toteaa Repoa ja Laaksosta (2016) mukaillen kiusaamisella tarkoitettavan ”ryhmässä tapahtuvaa loukkaavaa ja vahingoittavaa vuorovaikutusprosessia, joka ajan myötä johtaa jonkun tai joidenkin sulkemiseen yhteisön ulkopuolelle”.

Repo (2015) toteaa myös, että negatiivisia tekoja voidaan kutsua kiusaamiseksi vasta sen jälkeen, jos todetaan, että niiden tarkoitus on aiheuttaa pahaa mieltä tai harmia toiselle ihmiselle. On siis tärkeää jokaisessa tilanteessa yrittää ymmärtää voiko lapsi itse ymmärtää tekojensa tai sanojensa seuraukset. Riitely lasten kesken ja erilaiset konfliktit eivät ole kiusaamista, vaan ne kuuluvat normaaleihin ihmissuhteisiin niin lapsilla kuin aikuisillakin. Varhaiskasvatus toimii erinomaisena alustana opetella näitä asioita. Revon (2015) mukaan kiusaamisen kohtaamista lapsi taas ei voi opiskella eikä harjoitella. Konfliktissa lapset ovat voimasuhteiltaan tasapainoiset, mutta kiusaamistapauksessa, voimasuhteet ovat epätasapainossa. Kiusaaja voi olla esimerkiksi vanhempi ja sitä myötä myös usein sanallisesti valmiimpi sekä myös fyysisesti kehittyneempi, toteaa Repo (2015). On kyse vallankäytöstä, jota kiusaamistilanteessa käytetään hyväksi.

Varhaiskasvatuksessa aikuinen joutuu usein tulkitsemaan lapsen kokemuksia, lapsi voi kertoa tulleen kiusatuksi, aikuisen pitää reagoida tilanteeseen jollakin tavalla, jo lainkin mukaan, pitää silti tuntea lapsi, jota on kiusattu, lapsi, joka on ollut kiusaaja, pitää yrittää ymmärtää

puheesta tilanteen konsepti ja pitää ymmärtää tilanteen ympäristö. Revon (2015) tutkimuksen mukaan varhaiskasvatushenkilöstö pystyy melko hyvin arvioimaan lapsen teon tarkoituksellisuutta. Repo (2015) kirjoittaa jokaisen yksilön kokevan jok'ikinen tilanne sillä omalla erityisellä henkilökohtaisella tavallaan. Esimerkiksi lasten välinen verbaalinen kiusoittelu ja naaman väänteleminen, eräänlainen sanattoman ja sanallisen kommunikaation välimuoto, jossa lapsi toistelee jotain tiettyä tavua (LÄ-LÄ-LÄ-jne), voi tuntua kiusaamiselta yhdelle lapselle ja toiselle lapselle samassa tilassa ja samassa hetkessä se voi olla esimerkiksi kutsu leikkiin. Kiusaamisen tarkastelun täytyy siis lähteä lapsen kokemuksesta, kirjoittaa Repo (2015). Elo ja Lamberg (2018) pohtivat toimittamansa ”Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti” -julkaisussa, että kiusaaminen on käytännössä sellainen ilmiö, jota on vaikea mitata ja määritellä ulkopuolelta, sillä kiusaamisessa on itse kiusaamistoiminnan lisäksi aina kyse sekä yksilön ja usein myös muun ryhmän kokemuksesta ja suhtautumisesta, sitä seikkaa kohtaan, että kuinka mahdollinen kiusattu tilanteen näkee ja kokee sekä kuinka muu ryhmä tilanteen näkee ja kokee.

Termien, kuten ”kiusaja” tai ”kiusattu”, käyttöä täytyy varoa, sillä kiusaamis-termin käyttö voi aiheuttaa myös leimautumista, kirjoittaa Repo (2015) kirjassaan ”Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy”. Jo päiväkodissa varhaiskasvattajien kesken täytyy siis varoa termien käyttöä. Myös lasten vanhemmille tilanteet, joita käsitellään, esitellään niin ettei ketään leimattaisi millään nimikkeellä, vaan olisi parempi kertoa yksinkertainen ja selväsanainen totuus siitä mitä on tapahtunut, jotta vanhempi saa itse muodostaa käsityksen tilanteesta.

Myös lapset itse voivat käyttää kiusaaminen-sanaa vaihtelevasti (Repo, 2015). Pienten lasten keskuudessa on siis hyvinkin mahdollista, että ”kiusaja-oletettu/-ut” ja ”kiusattu-oletettu/-ut” eivät kumpikaan näe tilannetta kiusaamisena, mutta tilanne voi silti täyttää kiusaamisen kriteeristöä osittain tai jopa kaikilta osin. Tilanne voi olla myös toisinpäin: tilanteen osapuolet näkevät tilanteen kiusaamisena, mutta siinä voikin olla kyse ryhmän keskuudessa tapahtuneesta konfliktista, jonka lapset vain tulkitsevat kiusaamiseksi tai vain sanallistavat kiusaamiseksi.

Varsinkin pienten lasten kohdalla kiusaaminen voi usein olla tahatonta eikä varhaiskasvatuskäikäinen lapsi välttämättä ymmärrä Elon ja Lambergin (2018) mukaan loukkaavansa ketään. Revon (2015) mukaan tavallisimpia kiusaamismuotoja päiväkotikäikäisten lasten keskuudessa ovat leikin ulkopuolelle jättäminen ja tasavertaisen leikin epääminen. Kiusaaminen voi siis olla luonteeltaan enemmän poissulkemista tai ihan vain sanallista töksäyttelyä toiselle, sillä esimerkiksi empaattiset ja/tai verbaaliset kyvyt eivät ole vielä kehittyneet sen vaatimalle tasolle. Voi

myös olla Elon ja Lambergin (2018) mukaan, että kiusaamisen uhrikan ei välttämättä tunnista olevansa kiusaamisen kohteena. Mahdollisia syitä varhaiskasvatuksessa esiintyvään negatiiviseen toimintaan, kuten kiusaaminen ja siitä johtuva pois sulkeminen/syrjäytyminen, voi johtua esimerkiksi lapsen ryhmässä toimimisen vaillinaisista taidoista, hänen omien tunteidensa sekä toisten lasten tunteiden tunnistaminen voi olla vaikeaa tai lapsen itsesääteily voi olla vielä puutteellista (Elo & Lamberg, 2018).

Toiset lapset voivat tuntea jotkut tietyt hänelle kohdistetut lauseet jopa kiusaamisena, vaikka näin ei välttämättä ole tarkoitettukaan. Päiväkodissa kasvattajan on tärkeää tuntea lapset hyvin, jotta voidaan erotella kiusaaminen ja esimerkiksi leikkimielinen kinastelu toisistaan. Kasvattajalla tarkoitetaan tässä kontekstissa päiväkodintyöntekijää. Kiusaaminen varhaiskasvatuksessa otetaan joka kerta vakavasti, vaikka tilanne vaikuttaisi ulkopuolisen silmiin joltakin muulta kuin kiusaamiselta. Jos lapsi on tuntenut olonsa kiusatuksi, häntä täytyy kuulla ja hänen tunteuksensa täytyy ottaa todesta, sillä kuten Repo kirjoittaa kirjassaan *Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy* (2015): *“Loukkaantumisen kokemus on kuitenkin toisen kokemus ja siten aina tosi. Siihen ei voida sanoa, että sitä ei ole tai siitä ei voi loukkaantua”*. Näen, että loukkaantumisen kokemuksen voi samaistaa myös kiusaamisen kokemukseen, se on kaikkien oma henkilökohtainen kokemus ja näin ollen aina tosi. Se, miten kiusaamiskokemukset käsitellään, on tärkeässä roolissa.

Elo ja Lamberg (2018) kirjoittavat myös, että kaiken tämän kiusaamisen tunnistamisen hankaluuden lisäksi, varhaiskasvatusikäisten lasten on vaikea hahmottaa ja ymmärtää lasten välisten vuorovaikutussuhteiden kokonaisuutta ryhmässä. Sajaniemen ja Mäkelän (2014) mukaan ihminen on syvästi sosiaalinen laji ja tästä syystä ryhmän passiivinen hyväksyntä kielteisille teoille vaikuttaa ratkaisevasti kiusaamisen jatkumiseen (Repo, 2015). Passiivinen hyväksyntä tarkoittaa tässä tilanteessa sitä valitettavaa tilannetta, että kiusaamisen ns. ulkopuolinen lapsi huomaa kiusaamistilanteen, mutta ei ilmoita asiasta eteenpäin vaan antaa tilanteen jatkua.

Kiusaamiskokemukset kiusaajana tai kiusattuna vaikuttavat lapsen identiteetin muotoutumiseen, joka muovautuu kokemusten kautta. Jos lapsi tulee kiusatuksi pienestä pitäen, tämä kokemus alkaa muovata hänen identiteettiään ja nämä kokemukset tulevat osaksi hänen elämäänsä ja minäkuvaansa (Repo, 2015).

5.1 Mikä aiheuttaa kiusaamista?

Mikä tekee jostakin henkilöstä kiusaajan ja mikä tekee jostakin kiusatun? Onko se jokin fyysinen piirre? Henkinen piirre? Sosioekonominen status? vai onko se vain “Väärä henkilö väärässä paikassa?” Elon ja Lambergin (2018) mukaan, näihin kysymyksiin ei voi antaa yksiselitteitä vastausta, sillä kiusaamisen muodostuminen on monimutkainen vyyhti. Kiusaamisen haasteellisen käyttäytymisen taustalla on usein taidon puute eikä kukaan synny tähän maailmaan kiusaajana, vaan lapsi oppii muilta vääriä toimintatapoja, toteaa Repo (2015). Syiksi kiusaamiselle Repo (2015) esittää seuraavia vaihtoehtoja: vaikeuksia toiminnanohjauksessa, kielellinen kehittymättömyys, vaikeus säädellä omia tunteita, kognitiivisten taitojen tai sosiaalisten taitojen normaalia tasoa alhaisempi osaaminen sekä kehittymätön itsehillintätaito. Elo ja Lamberg (2018) nostavat esille aggressiivisen käyttäytymisen sekä käsityksen siitä, että tällaisella toiminnalla voi saavuttaa itselle tärkeitä asioita. Kiusaaja voi hakea toiminnoillaan vallan tunnetta, hyväksyntää tai jotain tiettyä asemaa ryhmässä, kirjoittaa vastaavasti Repo (2015). Toisaalta kiusatuksi voi joutua Elon ja Lambergin (2018) mukaan myös itse aggressiivisesti ja häiritsevästi käyttäytyvä lapsi, jolloin tästä lapsesta voi tulla niin kutsuttu kiusaaja-uhri. Kiusaaja-uhriin ”profiilia” tukee Laaksosen (2014) tekemä tutkimus, jossa kiusaaja-uhriin sosiaalinen käyttäytyminen miellettiin häiritseväksi tai aggressiiviseksi. Laaksosen (2014) tutkimuksessa tällaiset lapset kuvailtiin siis sosiaalisesti aktiivisiksi, mutta heidän sosiaalisen käyttäytymisen todettiin olevan häiritsevää muuta vertaisryhmää kohtaan.

Vertaisryhmän muita lapsia kiinnostaa, jos joku lapsista kiusaa tai jotkut lapsista kiusaavat. Toisten hyväksyvät, joko aktiiviset tai passiiviset reaktiot voivat ajaa pahimmillaan jatkuvaan kiusaamiseen, jossa kiusaaja saa muulta ryhmältä positiivista vastakaikua ja kiusattu taas joutuu muusta ryhmästä pois suljetuksi. Kiusaamisen uhrit ovatkin usein muuta vertaisryhmää yksinäisempiä (Repo, 2015). Myös syrjäänvetäytyvyydellä ja arkuudella on vaikutusta Elon ja Lambergin (2018) mukaan kiusatuksi tulemisessa. Aralle lapselle on luontaisesti vaikeampaa luoda vertaissuhteita oman luonteensa vuoksi. Tilanne vaikeutuu vielä entisestään, jos tällaisessa tilanteessa kokee vielä torjuntaa muulta ryhmältä, sillä se altistaa kaikkia lapsia Elon ja Lambergin (2018) kirjoituksen mukaan kiusaamiskokemuksille. Näiden lisäksi Elo ja Lamberg (2018) listaavat kiusatuksi tulemisen riskitekijäksi ryhmän vuorovaikutuksessa ilmenevät poikkeavuudet normaalista. Tällaiseen tilanteeseen vaikuttaa myös lasten osaamattomuus asettua toisen lapsen asemaan, Elo ja Lamberg (2018) puhuvat toisin sanoen empatian puutteesta.

Laaksonen (2014) pureutuu väitöskirjassaan esikouluikäisten lasten kiusaamiseen Suomessa. Hänen tutkimuksessaan selvisi, että kiusaajilla vaikeuksia kompromissien tekemisessä ja heillä oli vaikeuksia välttää loukkaamasta toisia. Kiusaajilla oli tutkimuksen mukaan myös vaikeuksia ylläpitää vuorovaikutusta toisten kanssa sekä antaa tukea vertaisilleen. Myös kiusatuilla oli tutkimuksen mukaan joitakin vaikeuksia liittyen sosiaaliseen kanssakäymiseen. Heillä oli vaikeuksia liittyä vertaisryhmänsä leikkeihin. Kiusatuilla oli Laaksosen (2014) tutkimuksen mukaan myös haasteellista lähestyä toisia lapsia. Aikaisemmin kirjoitinkin Elon ja Lambergin (2018) huomiosta arkuuden ja kiusatun lapsen välillä. Myös kiusatuilla oli Laaksosen (2014) tutkimukseen osallistuneilla lapsilla vaikeuksia sovittaa riitoja sekä antaa tukea vertaisilleen.

5.2 Kiusaamisen sukupuolieroista

Kiusaamisella on myös hieman tutkittuja sukupuolieroja. Revon (2015) omiin tutkimuksiin sekä muutamaa muuhun tutkimukseen (mm. Murray-Close & Ostrov, 2009 ja Crick ym. 2006) vedoten Repo toteaa, että etenkin poikien käyttävän tyttöjä enemmän suoria fyysisen ja aggressiivisen kiusaamisen muotoja, kuten lyömistä, potkimista ja tönimistä. Tytöt puolestaan käyttävät Repon (2015) omien tutkimusten mukaan epäsuorempia psyykkisen kiusaamisen keinoja, kuten pois sulkemista, leikin ulkopuolelle jättämistä ja selän takana puhumista. Tämä toisaalta tukee sitä tosiasiaa, että tytöt kehittyvät henkisesti poikia aikaisemmin, jolloin he omaavat myös poikia aikaisemmin tällaiset psyykkisen kiusaamisen ”taidot”. Varhaiskasvatusikäisten lasten sukupuolieroista kiusaamisen muodon suhteen on kuitenkin hyvin vähän tutkimustietoa saatavilla.

5.3 Kasvattajan rooli

Kasvattajalla on riippumatta hänen roolistaan (opettaja, hoitaja, valmentaja, isovanhempi, isä, äiti tai kummi) suuri rooli lasten muodostaessa ”oikeanlaisia” vertaissuhteita sillä lapsi oppii jatkuvasti uusia käyttäytymismalleja hänen lähellään olevilta ihmisiltä. Salmivallin (2016) mukaan aikuisella on mahdollisuus vähentää lapsen mahdollisuutta tulla kiusatuksi tai kiusaajaksi. On siis erittäin tärkeä muistaa, minkälaisia arvoja ja asenteita me aikuiset lapsille välitämme sillä sanoilla ja teoilla me kasvattajat Revon (2015) tekstiä mukaillen vahvistamme lapsen identiteettiä. Revon (2015) mukaan esimerkiksi rasistiset asenteet siirtyvät lasten mukana päiväkoitiin ja tällaiset asenteet voivat pahimmassa tapauksessa jopa oikeuttaa kiusaamisen. Kasvattaja voi jopa tietämättään olla vahvistamassa lapsen kasvavaa identiteettiä, jos hän kuulee oman

nimensä esimerkiksi yhdistettävän usein joihinkin toisiin sanoihin kuten villi tai aggressiivinen. Kasvattajat eivät myöskään Kirveksen ja Stoor-Grennerin mukaan (2010b) aina huomaa tekijöitä, jotka saattavat esimerkiksi pitää yllä kiusaamista. Tällaisia tekijöitä voivat olla jotkin tietyt asenteet ja tavat, joita kasvattaja opettaa lapselle tiedostamattaan. Kirves ja Stoor-Grenner (2010b) tuovat esille esimerkin, jossa kasvattajan mielestä on oikeutettua puolustautua lyömällä tai haukkua takaisin, jotta kiusaaminen saataisiin loppumaan. Vanhempi on yleensä lapselle se suurin auktoriteetti. Kun isä tai äiti toimii yllä olevan esimerkin tavoin, lapsi luonnollisesti alkaa uskoa kasvattajansa sanoja ja alkaa käyttäytyä myös sen mukaisesti. Salmivallin (2016) mukaan vanhemmalla eli kasvattajalla on sitä suurempi vaikutus lapsen sosiaaliseen käyttäytymiseen mitä pienempi lapsi on. Kasvattajan on hyvä olla alati läsnä opettamassa mitä ystävyys- ja vertaissuhteisiin kuuluu ja mitä ei kuulu. Ystävyys-suhteeseen ei kuulu torjunta, pilkka, iva tai dominoiva käytös, toteaa Repo (2015).

Kasvattajilla on tietysti suuri mahdollisuus vaikuttaa siihen, millaisiksi lasten vertaissuhteet ja vuorovaikutus muodostuvat. Heidän velvollisuutensa ja työnsä kotona, harjoituskentällä ja päiväkodissa on ohjata lasta muodostamaan kestäviä ja kunnioittavia vertaissuhteita. Salmivallin (2016) mukaan vanhemman esimerkki on erittäin merkityksellinen lapselle. Mielestäni on hyvä opettaa, että ei kaikista tarvitse pitää tai tykätä, mutta kaikkien kanssa on tultava toimeen. Myös VASU (2019) toteaa, että yhteistyön avulla ja erilaisten ihmisten kanssa toimimalla lapset oppivat vuorovaikutustaitojaan erilaisissa tilanteissa (OPH, 2019). On kasvattajan vastuu, jos lapsen syrjivään käyttäytymiseen vertaissuhteissa ei puututa. Jos tällaiseen käytökseen ei välittömästi puututa, syrjivälle käytökselle annetaan Kirveksen ja Stoor-Grennerin (2010a) sekä Laienen ja Neitolan (2002) mukaan epäsuora hyväksyntä. Repo (2015) toteaa, että lapsen toimiessa väärin, hänen moraaliaan sekä empatiataitojaan pitää pyrkiä ohjaamaan kohti oikeanlaista toimintatapaa.

Kiusaavan lapsen tai kiusatun lapsen leimaaminen johonkin tiettyyn kategoriaan on erittäin arkaluontoista, varsinkin varhaiskasvatuksen piirissä tällaista leimaamista pitäisi välttää viimeiseen asti. Leimaaminen ja luokittelu johonkin ryhmään voi Revon (2015) mukaan aiheuttaa vakaviakin seurauksia, koska tiedostamattaan aikuinen voi alkaa kohdella lasta luokittelun mukaisesti. Lisäksi pitää muistaa, että lapsen näkeminen kiusaajan tai kiusatun roolissa on aina toisen ihmisen tulkintaa nähdystä tilanteesta. Tällaisten vaikeidenkin tilanteiden läpikäymisen tausta pitää olla aina se ajatus, että tilanteen läpi käyminen auttaa lasta, ei käänny häntä vastaan (Repo, 2015).

6 Syrjäytyminen ilmiönä lapsen näkökulmasta

Laineen ja Neitolan (2002) mukaan syrjäytymistermin käyttäminen lapseen kohdistuvassa tutkimuksessa ei ole täysin ongelmaton, sillä syrjäytymistä ei nähdä staattisena eli pysyvänä tilana vaan pikemminkin dynaamisena ja pitkäkestoisena muutosprosessina. Lapsen yksi elämän vaihe päiväkodissa voi kuitenkin joillakin lapsilla kestää jopa viisikin vuotta ennen kuin siirrytään koulumaailmaan. Repo (2015) puolestaan kirjoittaa, että kiusaaminen johtaa yksilön sulkemiseen yhteisön ulkopuolelle, eli puhutaan toisin sanoen syrjäytymisestä, ja hänen mukaansa päiväkotiryhmissä tapahtuu selvää yhden yksilön eristämistä muusta vertaisryhmästä ja ensimmäisiä merkkejä on nähtävissä jo 3-vuotiaista lapsista lähtien. Laine (1998) kirjoittaa jo yli kaksikymmentä vuotta sitten mielestäni edelleen tarkan kuvauksen syrjäytymisvaarassa olevista lapsista: he ovat torjuttuja, syrjäänvetäytyviä sekä yksinäisiä lapsia. Heitä siis esimerkiksi estetään tulemasta leikkeihin mukaan, joka on mahdollisesti se yleisin tapa torjua toinen päiväkodissa.

Laine ja Neitola (2002) pitävät syrjäytymistermin käyttöä perusteltuna, sillä tutkimuksissa voidaan nähdä syrjäytymistä toteuttava luonne, jota lapsen tällaisessa tilanteessa koetut epäsuotuisat kasvuolot tuottavat. Toisaalta pitää muistaa, että kuten Repo (2015) kirjoittaa ”kiusaamiskokemukset kiusaajana tai kiusattuna vaikuttavat lapsen identiteetin muotoutumiseen”. Syrjäytymistermin sekä ”kiusaaja” tai ”kiusattu” termien käytön kanssa pitää olla myös erityisen varovainen, sillä termien käyttö ääneen lasten, vanhempien tai varhaiskasvatushenkilökunnan kesken voi vaikuttaa kaikkien heidän mielikuvaansa lapsesta ja valloillaan olevasta mahdollisesta kiusaamis- ja/tai syrjäytymistilanteesta.

Sajaniemi ja Mäkelä (2014) toteavat, että torjunta, arvottomuuden tunne ja epäonnistumisen tunne kasaantuneena yhteen, aiheuttaa syrjäytymisprosessin. Lapsi, joka kokee olevansa sosiaalisesti syrjäytynyt, on tilanteessa, jossa hänelle ei anneta mahdollisuuksia olla merkityksellinen vertaisryhmänsä joukossa. Laaksonen (2014) toteaa, että vertaisryhmänsä ulkopuolelle jääneellä lapsella on normaalia vähemmän mahdollisuuksia harjoitella sosiaalisia taitoja. Tämä on valitettavaa, sillä Laaksosen (2014) mukaan vertaisryhmässä opeteltavien vertaissuhdetaitojen, esimerkiksi keskustelu-, neuvottelu- ja leikkitaidot, oletetaan ehkäisevän mahdollisen kiusaamis- ja syrjäytymiskiirteen alkamista, kun taidot ovat samalla tasolla muun ryhmän kanssa ja yhteiselo päiväkodissa on helpompaa.

Syrjäytyminen tarvitsee kuitenkin pidempiaikaisen tilan, kuten jo sana prosessi indikoi. Syrjäytyminen ei tapahdu niin sanotusti yhdessä yössä, vaan torjuntaa, arvottomuuden tunnetta sekä epäonnistumisen tunnetta täytyy kokea lähes päivittäin pidemmän ajanjakson ajan. Sajaniemen ja Mäkelän (2014) mukaan syrjäytyminen on aina sosiaalinen prosessi. Sajaniemi ja Mäkelä (2014) kirjoittavat sosiaalisesta syrjäytymisestä, joka on pahimmillaan tila, jossa monet negatiiviset sosiaaliset kokemukset, kuten ulkopuolelle jätetyksi tuleminen, kelpaamattomuuden tunne sekä epäonnistumisen tunne kasaantuvat. Repo (2015) puolestaan kirjoittaa, että lapsi, joka kokee olevansa sosiaalisesti syrjäytynyt, toisin sanoen ei-hyväksytty tai ei-pidetty, on syrjäytymisvaarassa sekä hänellä on kasvanut riski kokea kiusaamista. Syrjäytyminen ja kiusaaminen vaikuttavat siis olevan eräänlaisessa symbioosissa toisiinsa nähden. Lapsi, joka on kiusaaja tai kiusattu, on suuremmassa syrjäytymisvaarassa kuin muu vertaisryhmä. Toisaalta lapsi, joka joutuu kokemaan syrjäytymistä tai yhteenkuuluvuuden tunteen heikkenemistä, on taas myös suuremmassa vaarassa kokea kiusaamista ja kiusaaminen voi jälleen aiheuttaa lisää negatiivisia syrjäytymiskokemuksia sekä yhteenkuuluvuuden tunteen heikkenemistä. Repo (2015) toteaa myös, että tällaisella edellä mainitulla tilalla on negatiivisia vaikutuksia lapsen kehitykselle. Sosiaalinen syrjäytyminen on Sajaniemen ja Mäkelän (2014) mukaan myös yksi yhteiskunnan suurimpia ongelmia sillä sosiaalisesti syrjäytyneellä eli itsensä ulkopuoliseksi kokevalla henkilöllä on kohonnut riski mielenterveyden häiriöihin.

Koska syrjäytymisellä tarkoitetaan jostakin ryhmästä tai muusta sosiaalisesta toiminnasta pois-sulkemista tai toisen ihmisen toiminnasta johtuvasta vetäytymisestä, on tärkeää käsitellä myös syrjäytymisen toinen puoli eli ryhmään kuulumisen ja yhteenkuuluvuus sekä sen tunteen heikkeneminen. Tarkastelen siis seuraavaksi yhteenkuuluvuutta, tunnetta siitä sekä yhteenkuuluvuuden politiikkaa.

7 Yhteenkuuluvuuden tärkeys kiusaamisen näkökulmasta varhaiskasvatuksessa

Kiusaamista ja syrjäytymistä käsittelevässä tutkimuksessa on hyvä havaintojeni mukaan kirjoittaa myös ryhmään kuulumisesta ja yhteenkuuluvuuden tunteesta. Yhteenkuuluvuuden tunteeseen kiinnitetään Juutisen (2015) mukaan huomioita usein vasta sen jälkeen, kun se on jostakin syystä uhattuna. Syy päiväkotiryhmän yhteenkuuluvuuden tunteen heikkenemisessä on jonkin lapsen ulossulkeminen muusta vertaisryhmästä tai kiusaaminen, kirjoittaa Juutinen (2015). Leimaaminen syrjäytyneeksi tai kiusatuksi tai kiusaajaksi voi herkästi aiheuttaa negatiivisia tuntemuksia ja kokemuksia jo itsessään, kuten jo aiemmin tekstissä kerroin, ja leimaamisella on vaikutuksia ryhmän yhteenkuuluvuuteen. Juutisen (2018) mukaan tietyn ihmisen sisäinen tunne kuulia johonkin ryhmään tarkoittaa ryhmään kuulumisen tunnetta.

Yhteenkuuluvuutta voi esiintyä monissa eri muodoissa. Wong ja Sumsion (2011) ovat jakaneet yhteenkuuluvuuden 10 osaan, jotka ovat: emotionaalinen, sosiaalinen, kulttuurillinen, spatiaalinen, maallinen, fyysinen, hengellinen, moraalinen/eettinen, poliittinen ja laillinen yhteenkuuluvuus. Osa on hyvin selitettävissä myös Suomen varhaiskasvatuksen keskuudessa, kuten esimerkiksi sosiaalinen yhteenkuuluvuus, jossa kaksi tai useampi lapsi on kiinnostunut Frozen-elokuvista ja heidän välilleen on syntynyt sosiaalista yhteenkuuluvuuden tunnetta. Laillinen yhteenkuuluvuus Wongin ja Sumsionin (2011) tekstissä puolestaan viittaa esimerkiksi Australian historiallisiin tapahtumiin. Suomessa tällaista laillista yhteenkuuluvuutta on hyvin vaikea edes kuvitella olevan, sillä koemme sen itsestään selvyydeksi. Me kaikki olemme vapaita tapaamaan toisiamme. Näillä esimerkeillä on myös kääntöpuolensa, esimerkkinä olleet kaksi Frozen-elokuvista pitävää lasta voi olla niin yhtenäisiä ja kiinni omassa jutussaan, että siihen väliin on vaikea muiden lasten päästä ja tämä voi taas mahdollisesti aiheuttaa yhteenkuuluvuuden tunteen särkymisen. On mahdollista, että nämä samat esimerkin lapset voivat olla esimerkiksi liikunnallisesti hyvin eri tasoisia ja näin ollen heidän fyysinen yhteenkuuluvuutensa voi olla täysin päinvastaista kuin sosiaalinen yhteenkuuluvuus. Laaksonen (2014) kirjoittaa yhteisien leikkien vahvistavan yhteenkuuluvuuden tunnetta. Juutinen (2018) tutkimuksessaan puolestaan toteaa, että yhteenkuuluvuus on koko ajan häilyvä, vaihteleva ja liikkuva määre, josta neuvotellaan lasten kesken lähes koko ajan päiväkotiarjen lomassa. Myös Yuval-Davis (2011) toteaa, että yhteenkuuluvuuden tunne on ei-pysyvä tila eli dynaaminen prosessi. Vertaissuhteissa toi-

miminen kuitenkin vahvistaa myös Revon (2015) mukaan ryhmään kuulumista, mutta ongelmat vertaissuhteissa voivat vastaavasti lisätä kiusaamisriskiä sekä mahdollista syrjäytymisketjua.

Koska varhaiskasvatuksessa pyritään olemaan leimaamatta ketään varsinkaan negatiivisessa valossa, on myös alan tutkimus keskittynyt viime vuosina käsittelemään kiusaamista ja syrjäytymistä juuri esimerkiksi yhteenkuuluvuuden käsitteen kautta. Esimerkiksi Juutinen (2018) tarkastelee väitöskirjassaan kuuluvuuden käsitettä kahdesta eri näkökulmasta: kuuluvuuden tunne ja kuuluvuuden politiikka. Juutisen (2018) sanoin: ”kuuluminen johonkin on emotionaalinen kiintymys johonkin, se on paikka tai tilanne, jossa tuntee olevansa kotona.” Juutinen ja Kess (2019) kuvailevat kuuluvuuden tunteen käsitteen olevan ihmisen henkilökohtainen kiintymisen tunne toista ihmistä, jotakin ryhmää tai paikkaa kohtaan. Kuuluvuuden politiikka tutkii Juutisen (2018) mukaan niitä rajapintoja, joita ihmiset sekä ympäristö luovat ja kuuluvuuden politiikan käsitteeseen liittyy myös kollektiivinen tunne ryhmään kuulumisesta. Kuuluvuuden tunne on siis enemmän yksilöllinen, kun taas kuuluvuuden politiikka on enemmän yhteisöllinen tila. Juutinen (2018) kirjoittaakin varhaiskasvatus- ja päiväkotiympäristön olevan oivallinen ja tärkeä paikka lapselle opetella ryhmään kuulumista sekä tuntee kuuluvansa johonkin. Uusimmassa varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2019) tärkeitä aihepiirejä ovat muun muassa käsitteet kuten: osallisuus, osallistuminen, demokratia ja yhteisö, jotka ovat myös Juutisen (2019) mukaan kietoutuneena ryhmään kuulumisen käsitteeseen.

8 Yhteenveto ja johtopäätökset

Tässä kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa perehdytään päiväkodissa tapahtuvaan lasten väliin kiusaamiseen, tutkitaan kiusaamisesta mahdollisesti johtuvaa syrjäytymistä sekä yhteenkuuluvuutta lasten välisissä suhteissa. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus on tehty tutkimalla aiheesta kirjoitettua kirjallisuutta, tieteellisiä artikkeleita sekä vastaavia aiheista kirjoitettuja väitöskirjoja. Kirjallisuuskatsaus on tehty etsimällä uusinta mahdollista tietoa käytössä olevalla välineistöllä ja tietotaidolla.

Kiusaamiseen varhaiskasvatusikäisten, eli normaalisti 0-6-vuotiaiden, lasten keskuudessa on alettu puuttua Suomessa vakavammin vasta oikeastaan 2010-luvulla eli vasta noin kymmenen vuotta sitten. Kiusaamisesta yleisesti on puhuttu jo aikaisemminkin. Yleissopimus lasten oikeuksista on astunut voimaan Suomessa 1991 ja sopimuksessa kielletään muun muassa kaikenlainen fyysinen ja henkinen lapsen vahingoittaminen. Vuonna 2018 päivitetyn varhaiskasvatuslain (L540/2018) mukaan lasta pitää suojata kaikelta mahdolliselta väkivallalta, kiusaamiselta ja muulta häirinnältä. Näihin sopimuksiin ja lakeihin perustuu myös varhaiskasvatuksen parissa työskentelevien kasvattajien vastuu ehkäistä ja suojata lapsia kaikelta kiusaamiselta.

Laine on kirjoittanut ehkä jopa edellä aikaansa olleen artikkelin ”Alkaako toveripiiristä syrjäytyminen jo päiväkodissa?” jo vuonna 1998. 2010-luvun vaihteessa tehty tutkimus Mannerheimin Lastensuojeluliiton sekä Folkhälsänin toteuttama ja sosiaali- ja terveysministeriön rahoittama hanke ”Kiusaamisen ehkäisy alle kouluikäisten parissa” (hanke toteutettiin vuosina 2009-2010) nosti tietoisuutta kiusaamista kohtaan varhaiskasvatuksen piirissä suuremmalla volyymilla. Tämän jälkeen kiusaamisesta, syrjäytymisestä ja siihen liitetystä yhteenkuuluvuudesta on kirjoitettu yhä kasvavassa määrin. Aihetta ovat tutkineet ja tuoneet tutuksi muun muassa Repo (2015) kirjallaan ”Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy” sekä Juutinen väitöskirjallaan sekä siitä lohkotuilla artikkeleillaan (2015, 2018 ja 2019).

Uusin varhaiskasvatussuunnitelman perusteet toteaa, että varhaiskasvatuksen tehtävä on edistää lasten tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja ehkäistä syrjäytymistä. Oikeus kuulua ryhmään ja yhteisöllisyyden tunteen kokeminen kuuluu lapsen oikeuksiin (OPH, 2019), joten kaikki päiväkodissa tapahtuva kiusaaminen, yhteenkuuluvuuden tunteen evääminen lapselta sekä syrjäytymiskokemukset ovat vastoin Opetushallituksen linjauksia. Kiusaamista päiväkodeissa esiintyy Revon (2015) tutkimusten mukaan jo 3-vuotiaiden ryhmissä.

Kiusaamisen määritelmä on vuosien saatossa tarkentunut. Jotta joku teko voidaan määritellä kiusaamiseksi, pitää teon taustalla täytyä tietyt ehdot. Kiusaamiseksi jokin teko määritellään, kun teko on toistuvaa, tietoista, vallankäyttöön perustuvaa ja ryhmäilmiönä esiintyvää (Elo ja Lamberg, 2018; Repo, 2015). Kaikkia negatiivisia tekoja ei kuitenkaan voi määritellä kiusaamiseksi. Erilaiset kinastelut, kiihkeät keskustelut ja tappelut kuuluvat lapsen kasvuun ja kehitysprosessiin. Jokainen tilanne täytyy arvioida tarkasti kasvattajan omaa ammattitaitoa hyväksikäyttäen ja käsillä olevat tilanteet pitää aina käydä läpi lapsen oma kehitystaso silmällä pitäen. Kun on todettu teon olevan tarkoituksellista pahaa mieltä tai harmia aiheuttavaa, voidaan tekoa Revon (2015) mukaan kutsua kiusaamiseksi. Jokainen tilanne pitää arvioida tarkasti ja tilanteet pitää käsitellä lapsen kehitystaso silmällä pitäen, sillä esimerkiksi toisten lasten tunteiden tunnistaminen voi olla vielä kehittymätöntä tai lapsen ryhmässä toimimisen taidot eikä lapsen itsesäätelykyky ole vielä kehittynyt tarvittavalle tasolle, kirjoittaa Elo ja Lamberg (2018).

On valitettavaa, mutta kuitenkin luonnollista, että kiusattu kokee tunnetta vetäytyä muusta ryhmästä sivuun. Eihän kukaan halua, olla tilanteessa, jossa häntä kiusataan. Helpoin tien ulos, on vetäytyä tilanteesta. Repo (2015) kirjoittaakin, että kiusatut ovatkin usein muuta vertaisryhmää yksinäisempiä. Valitettavasti tällainen syrjäänvetäytyvyys voi lisätä vielä kiusaamista entisestään, kirjoittavat puolestaan Elo ja Lamberg (2018). Joudutaan siis eräänlaiseen oravanpyörään, josta on varmasti vaikea omin voimin pyristellä eroon. Tilannetta ei auta sekään tosiasia, että myös arkuudella on Elon ja Lambergin (2018) mukaan vaikutusta kiusaamisen uhriksi joutumisessa. Koska kiusattu on jo valmiiksi usein jollakin tavalla, esimerkiksi sosiaaliset taidot ovat heikommat tai on fyysisesti heikompi, alisteisessa tilanteessa kiusattua kohtaan, hänellä voi olla todella vaikeaa puolustautua. Lapsi kokee kiusaamisesta johtuvaa yksinäisyyden tunnetta ja lapsi voi usein olla myös arka. Vaatii siis todella paljon rohkeutta myös kiusatulta kertoa omasta tilanteestaan jollekin luotettavalle aikuiselle. Tällainen yksilön sulkeminen yhteisön ulkopuolelle kiusaamalla on syrjäytymistä, kuten jo aikaisemmin tekstissäni Repo (2015) totesi. Syrjäytymisprosessin aiheuttaa Sajaniemen ja Mäkelän (2014) mukaan torjunta, arvottomuuden tunne sekä epäonnistumisen tunne. Kuten yllä kiusaamisesta kirjoitin, tällaiset tunteet voivat helposti nousta kiusatun mieleen, jollei hän saa itselleen vertaistukea muilta lapsilta sekä turvallisilta aikuisilta.

Sellaista tilastoa en löytänyt, että kuinka paljon syrjäytymistä todellisuudessa esiintyy päiväko-deissa. Toisaalta kiusaamisen vastaiseen työhön on panostettu viime vuosina todella paljon (muun muassa uusin varhaiskasvatussuunnitelman perusteet [OPH, 2019] tuomitsee kaiken kiusaamisen) ja kuten aiemmin on kerrottu, leimaaminen kiusatuksi tai syrjäytyneeksi voi lisätä

kiusaamista tai syrjäytysriskiä, joten uskon, että tästä syystä tällaisia tutkimuksia ei olla omien tietojeni mukaan tehty. Viimeisinä vuosina yhdeksi ennaltaehkäisykeinoksi kiusaamiselle on noussut yhteenkuuluvuuden parantaminen päiväkotiryhmän sisällä. Uskon tilanteen kehittyvän parempaan suuntaan ainakin päiväkotien osalta, koska kiusaamiseen ja siitä johtuvaan yksinäisyyteen ja pahimmillaan syrjäytymiseen pyritään puuttumaan nopeasti ja myös ennaltaehkäisevästi monin eri keinoin.

Parhainta ennaltaehkäisyä tähän on mielestäni systemaattinen yhteenkuuluvuuden tunteen rakentaminen ryhmässä. Lapsen sisäinen tunne kuulua johonkin tarkoittaa Juutisen (2018) mukaan ryhmään kuulumisen tunnetta. Juutinen (2018) toteaa myös, että yhteenkuuluvuus on koko ajan vaihteleva ja liikkuva määre. Siitä neuvotellaan lähes koko ajan lasten keskuudessa, kun esimerkiksi leikitään tai tehdään pienryhmätöitä. Käytännössä yhteenkuuluvuudesta neuvotellaan jatkuvasti päiväkotiarjessa. Yuval-Davis (2011) kertoo yhteenkuuluvuuden olevan dynaaminen prosessi eli yhteenkuuluvuus ja tunne siitä elää koko ajan lasten keskuudessa. Välillä yhteenkuuluvuudessa otetaan takapakkia ja välillä siinä kehitytään. Aikuisen pitää tarttua näihin tilanteisiin ja hänen pitää pyrkiä kehittämään lasten yhteenkuuluvuutta sekä vertaissuhdetaitoja.

Revon (2015) mukaan vertaissuhteissa toimiminen vahvistaa ryhmään kuulumisen tunnetta. Laaksosen (2014) taas toteaa, että lapselle tärkeitä vertaissuhdetaitoja kuten esimerkiksi neuvottelu- ja leikkitaitoja opetellaan toimimalla vertaissuhteissa. Käänteisesti ajatellen; kiusatulla ja mahdollisesti syrjään vetäytyvällä lapsella yhteenkuuluvuuden tunteen kokeminen on siis varmasti paljon vaikeampaa kuin muulla vertaisryhmällä. Lapsi ei tällöin pysty syrjään vetäytyneenä tai työnnettynä opettelemaan hänelle tärkeitä vertaissuhdetaitoja samalla tavalla kuin muu ryhmä, jolloin lapsen mahdollisuus kokea yhteenkuuluvuuden tunnetta heikkenee.

Lähteet

- Alasuutari, P. (2011). Laadullinen tutkimus 2.0. Tampere: Vastapaino
- Elo S., & Lamberg K. (2018). (toim.) Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:16: Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö
- Kirves, L., & Stoor-Grenner, M. (2010a). Kiusaavatko pienetkin lapset? Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto. Haettu osoitteesta <https://dzmdrernwq2zx.cloudfront.net/prod/2017/08/01174913/Kiusaavatko-pienetkin-lapset.pdf>
- Kirves, L., & Stoor-Grenner, M. (2010b). Kiusaamisen ehkäisy varhaiskasvatuksessa – Kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelman laatiminen. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto. Haettu osoitteesta <https://dzmdrernwq2zx.cloudfront.net/prod/2017/08/04185732/Kiusaamisen-ehk%C3%A4isy-varhaiskasvatuksessa-B5-www.pdfh>
- Kiviniemi, K. (2018). Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Valli, R & Aaltola, J (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin: 2, Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus
- Juutinen, J. (2015). Lasten yhteenkuuluvuuden rakentuminen päiväkotiarjen pienissä kertomuksissa. Varhaiskasvatuksen Tiedelehti. Journal of Early Childhood Education Research, 4(2), 159–179. Haettu osoitteesta <https://jecer.org/fi/wp-content/uploads/2015/12/Juutinen-issue4-2.pdf>
- Juutinen, J. (2018). INSIDE OR OUTSIDE? Small stories about the politics of belonging in preschools. Tampere: Juvenes Print.Väitöskirja. Haettu osoitteesta <http://urn.fi/urn:isbn:9789526218816>
- Juutinen, J., & Kess, R. (2019). Educators' narratives about belonging and diversity in northern Finland early childhood education. Education in the North, 26(2), 37-50. Haettu osoitteesta <https://doi.org/10.26203/jt1s-3b77>
- Laaksonen, V. (2014). Lasten vertaissuhdetaidot ja kiusaaminen esikoulun vertaisryhmissä. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto. Väitöskirja. Haettu osoitteesta https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42805/978-951-39-5564-9_vaitos25012014.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Laine, K. (1998). Alkaako toveripiiristä syrjäytyminen jo päiväkodissa? Kasvatus: Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja. 29(5). Haettu osoitteesta <http://elektra.helsinki.fi.pc124152.oulu.fi:8080/se/k/0022-927-x/29/5/alkaakot.pdf>

- Laine, K., & Neitola, M. (toim.) (2002). Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä. Turku: Painosalama Oy
- Opetushallitus. (2016). Esiopetuksen suunnitelman perusteet 2014. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy. Haettu osoitteesta https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/esiopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Opetushallitus. (2019). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy. Haettu osoitteesta https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf
- Perusopetuslaki. (21.8.1998/628). Haettu osoitteesta <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>
- Repo, L. (2015). Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy. Jyväskylä: PS-Kustannus
- Salminen A. (2011). Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasa: Vaasan Yliopisto.
- Salmivalli, C. (2016). Koulukiusaamiseen puuttuminen: kohti tehokkaita toimintamalleja. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Sajaniemi, N., & Mäkelä, J. (2014). Ihminen voi hyvin joukossa. Teoksessa Uusitalo-Malmivaara L. (toim.) Positiivisen psykologian voima. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Schott, R., & Sondergaard, D. (2014). School bullying: New theories in context. Cambridge: Cambridge University Press.
- Varhaiskasvatuslaki. (540/2018). Haettu osoitteesta: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180540>
- Volk, A., Camilleri, J., Dane A., & Marini Z. (2012). Is adolescent an evolutionary adaption? Aggressive Behaviour. 38(3), 222-238. Haettu osoitteesta 10.1002/ab.21418.
- YK:n yleissopimus lasten oikeuksista. (60/1991). Annettu Helsingissä 16.8.1991 Haettu osoitteesta https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910060/19910060_2
- Yuval-Davis, N. (2011). Power, Intersectionality and the Politics of Belonging. Aalborg University: FREIA & Department of culture and global studies. Haettu osoitteesta https://www.researchgate.net/profile/Nira_Yuval-Davis/publication/308784296_Power_Intersectionality_and_the_Politics_of_Belonging/links/54d1fd070cf25ba0f04228ea/Power-Intersectionality-and-the-Politics-of-Belonging.pdf
- Wong, S., & Sumsion, J. (2011). Interrogating ‘Belonging’ in Belonging, Being and Becoming: the Early Years Learning Framework for Australia. Contemporary Issues in Early Childhood. 12(1). Haettu osoitteesta <http://dx.doi.org/10.2304/ciec.2011.12.1.28>